

До разової спеціалізованої вченої ради
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26

В І Д Г У К

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, професора кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету Наталії Василівни Камінської на дисертаційну роботу Кошляк Наталії Едуардівни на тему: «Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика», подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Значимість інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні базується на низці факторів, що відображають складні соціально-політичні умови розвитку країни. Зокрема, повномасштабне вторгнення РФ на територію України спричинило і продовжує спричиняти постійне переміщення осіб із зони бойових дій, створюючи необхідність забезпечення їх прав, свобод і потреб. Це вимагає постійного удосконалення інституційного механізму, що забезпечує внутрішньо переміщеним особам доступ до соціальних послуг, зокрема, до охорони здоров'я, освіти, пенсійного та соціального забезпечення, працевлаштування тощо.

Протягом російської агресії проти України було створено інституційний потенціал для задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб, але його системність була недостатньою. Держава несе відповідальність за реалізацію, охорону і захист основних прав громадян, бо має здатність забезпечити виконання юридично обов'язкових умов, необхідних для реалізації її основних прав людини і громадянина. Україна приділяє особливу увагу цінності особистості та гарантує її гідність, надаючи соціальну та іншу допомогу тим, хто її потребує. На органи виконавчої влади та місцевого самоврядування покладено завдання забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб. Вони також відповідають за надання гуманітарної та благодійної допомоги, сприяння возз'єднанню сімей, які були

розділені через переміщення. Зважаючи, що розвиток правової держави і громадянського суспільства в Україні відбуваються в умовах реформ, модернізації національної правової системи, активізації процесів євроатлантичної інтеграції, це вимагає розробки більш гнучких підходів до дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, адаптації наукових та професійних дискурсів до викликів сучасності.

Зростання масштабів вимушеного переміщення у 2022 році стимулювало формування повноцінного інституційного механізму, тим самим зумовлюючи комплексні системні наукові дослідження. Відповідно до соціально-політичних реалій такий механізм має бути адаптований до потреб внутрішньо переміщених осіб, що вимагає постійного моніторингу й аналізу ситуації. Забезпечення прав і свобод цієї категорії осіб є важливим елементом збереження соціальної стабільності, міжетнічної консолідації в Україні. Його ефективність сприяє зменшенню соціальної напруженості та конфліктів, покращенню якості життя внутрішньо переміщених осіб.

У сучасній академічній спільноті широко представлені роботи, присвячені захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, що свідчить про беззаперечну актуальність проблематики. Однак, незважаючи на наявність згаданих наукових робіт, все ж таки практично відсутні наразі комплексні дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод цієї категорії осіб. Отже, актуальність подальшого комплексного вивчення зазначеного механізму не викликає сумнівів.

У цьому контексті дисертація Кошляк Н.Е. є актуальною і своєчасною. Ґрунтовне теоретико-правове дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, безумовно, спрямоване на вирішення важливого наукового завдання, що матиме значення для формування загальної теорії забезпечення прав і свобод цієї категорії осіб. З урахуванням вищезазначеного, наукова розробка заявленої проблеми є актуальним завданням як для юридичної науки, так і для політології, соціології,

науки державного управління тощо. Проблеми, що виникли в цій сфері, потребують інтенсифікації наукових розробок, результати яких сприятимуть виробленню комплексу теоретичних знань необхідних для підготовки науково-обґрунтованих пропозицій щодо трансформацій у перехідний період. Завданням сучасного дослідження є переосмислення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах інтенсивного зростання та невизначеності строків можливого повернення цих осіб на місце свого постійного проживання. Необхідність визначення шляхів подолання проблем в зазначеній сфері стала причиною вибору даної теми, формулювання мети і завдань, що вирішені у межах дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження Н.Е. Кошляк виконано відповідно до Національної стратегії у сфері прав людини (§21. Забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб), затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021р. № 119/2021, Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21 (пріоритетним напрямом подальших правових досліджень визначено «1.1. Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини»); загальноуніверситетської теми наукових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ «Теоретико-методологічні та прикладні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (затверджена 5 грудня 2018 р., реєстраційний номер 0118U100436).

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Незважаючи на актуальність зазначеної проблематики та увагу, що приділяється її дослідженню, проблема інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб у контексті військової агресії російської федерації проти України потребує нового вивчення. Правове регулювання статусу таких інституцій вивчена не системно, у науковій доктрині відсутнє цілісне й узгоджене уявлення про поняття, структуру відповідного інституційного механізму; систему і проблеми

функціонування органів державної влади у системі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства; не досліджені взаємозв'язки та взаємовідносини всередині згаданих органів публічної влади. У зв'язку з цим, унеможлиблюється розробка подальших напрямів удосконалення механізму забезпечення прав і свобод зазначених осіб. Тому комплексний аналіз цієї наукової проблеми та пошук шляхів і напрямів удосконалення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, проведених у роботі, є важливими для сучасної юридичної науки.

Визначення контексту дослідження як загальнотеоретичного зумовило його унікальність, беручи до уваги існуючі дослідження, що часто торкалися суміжної проблематики у більш вузькому значенні.

Загалом дисертація характеризується єдністю змісту. Позиції, що формулює та відстоює авторка роботи, ґрунтуються в тому числі і на новітніх досягненнях правової науки. Слід зауважити, що наукові положення дисертаційної роботи об'єктивно відображають реальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з боку відповідних інституцій.

Авторкою правильно та чітко визначено об'єкт, предмет та методи дослідження. Сформульовані авторкою мета і завдання вказують на глибину наукового пошуку, його комплексний характер і новаційний підхід до вирішення проблем інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (с. 22).

Безумовно, перевагою роботи є те, що здобувачка аналізує численні наукові праці з теорії держави і права, міжнародного права, конституційного та інших галузей права, філософії, соціології, логіки, державного управління тощо, що безпосередньо чи опосередковано присвячені інституційному механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Дисертантка ґрунтовно досліджує роботи українських і зарубіжних учених різних історичних періодів, піддає критиці їх положення, формулює авторську позицію, при цьому детальний

аналіз у дисертації відрізняється високим рівнем аргументованості, виваженості, толерантності. Робота ґрунтується на аналізі раніше діючого, чинного вітчизняного та європейського законодавства.

Важливу роль відіграла виокремлена авторкою й обґрунтована методологічна основна дослідження, що сформована з комплексу загальнофілософських підходів, загальнонаукових, спеціально-наукових і власне правових методів. Зокрема, діалектичний підхід уможливив пізнання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, взаємопов'язані з ним елементи у їх динаміці; інструментальний підхід надав можливість виявити особливості розвитку інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, у тому числі під впливом широкомасштабного вторгнення в Україну з лютого 2022 р.; застосування синергетичного підходу сприяло встановленню причинно-наслідкових зв'язків розвитку Української держави в умовах воєнного стану та становлення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; застосування інституційного підходу надало можливість розкрити значимість, сутність і роль інституцій, що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб, становлять цілісний механізм; використання системного підходу сприяло визначенню внутрішньої структури і взаємозв'язків складових інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб тощо.

Аналіз змісту роботи свідчить про самостійну, завершену, аргументовану, комплексну роботу і дозволяє констатувати високий науково-теоретичний, прикладний рівень теоретико-правового дослідження інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Важливо звернути увагу на ґрунтовність першого розділу, в якому розглянуто теоретичні та методологічні аспекти досліджуваного інституційного механізму в Україні.

Натомість, особливу увагу за своєю новизною та комплексністю привертає другий розділ роботи Н.Е. Кошляк, присвячений загальнотеоретичній

характеристиці інституцій у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, шляхам підвищення їх ефективності.

Наукова новизна одержаних результатів виражена, зокрема, в авторському підході до вирішення сформульованих у роботі завдань, що дозволило дисертантці вперше на загальнотеоретичному рівні комплексно і системно дослідити інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Заснована на критичному аналізі вітчизняної та зарубіжної правової доктрини, національного законодавства і міжнародних стандартів, а також з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу, робота висвітлює сутність, структуру та особливості інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (с. 24). Положення з різним ступенем новизни містяться у кожному підрозділі дисертаційної роботи.

Науковою новизною відрізняється положення щодо визначення інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, під яким авторка пропонує розглядати цілісну систему упорядкованих елементів, що визначають та реалізують державну політику з питань забезпечення та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Структура даного механізму включає: 1) інституції (суб'єкти), що забезпечують права і свободи внутрішньо переміщених осіб; 2) нормативно-правову основу забезпечення їх прав і свобод; 3) мету, форми, способи і засоби, гарантії забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (с. 46).

Заслуговує на підтримку твердження дисертантки про систематизацію наукових праць у сфері забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Міждисциплінарний аналіз робіт у різних наукових сферах (філософії, соціології, історії, психології, юриспруденції, управлінській науці тощо) зумовив виокремлення ключових напрямів, що стали підґрунтям дослідження проблематики інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: 1) у яких досліджено загальні питання забезпечення

прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (в межах цього напрямку основними є дослідження органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб); 2) у яких вивчаються питання інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Цей напрям є основним й не отримав належної уваги у роботах українських науковців, особливо у межах науки теорії держави і права, а також в умовах воєнного стану. Існуючі праці мають переважно епізодичний характер, що не надає комплексного уявлення про інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні (с. 90).

Заслуговує позитивної оцінки теза про основні критерії інтегрованості внутрішньо переміщених осіб в приймаючій громаді: наявність стабільного житла та роботи; отримання освітніх й культурних, адміністративних, соціальних, медичних послуг; встановлені соціальні зв'язки; доступ до підтримки від органів місцевого самоврядування або місцевих суб'єктів надання необхідної допомоги; відсутність штучних перешкод у реалізації прав та основоположних свобод; доступ до інструментів місцевої демократії тощо (с. 148). Авторка робить висновок про класифікацію основних видів інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: 1) інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої правничої допомоги внутрішньо переміщеним особам – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; 2) інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав внутрішньо переміщених осіб – політичні партії; 3) інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав внутрішньо переміщених осіб – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, заклади освіти, органи місцевого самоврядування від імені територіальних громад, релігійні організації; 4) інститути громадянського суспільства, що захищають права внутрішньо

переміщених осіб, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо) (с. 190).

Авторкою справедливо відзначається, що система захисту прав внутрішньо переміщених осіб повинна бути рівномірно розподілена між державними органами та громадськими організаціями, включати основні види діяльності: заходи реагування на надзвичайні ситуації, спрямовані на припинення порушень і усунення їх наслідків; коригувальні заходи, застосовані після фази надзвичайної ситуації; формування сприятливого середовища для соціальної, культурної і правової інтеграції внутрішньо переміщених осіб на новому місці (с. 220).

У дослідженні також міститься ряд інших положень, що, безперечно, можуть бути розцінені як суттєвий особистий внесок авторки в розвиток вітчизняної теорії права. Викладене свідчить про наукову оригінальність дисертації Н.Е. Кошляк.

Повнота викладу наукових положень в опублікованих працях. Висновки роботи повною мірою відображають результати здійсненого дослідження. Авторка спирається на широке коло нормативних джерел і наукової літератури різними європейськими мовами (415 позицій на 42 сторінках).

Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, висвітлені у 11 публікаціях, з яких 4 – наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, 1 – у зарубіжному виданні; 6 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Висновки, пропозиції та рекомендації даної праці мають безперечне теоретичне й практичне значення, можуть бути застосовані: у науково-дослідній та правотворчій, правозастосовній сферах, освітньому процесі.

Дисертація є цілісним і повністю завершеним науковим дослідженням з чіткими висновками та пропозиціями щодо інституційного механізму забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Разом з вищевказаним, необхідно звернути увагу на те, що представлена дисертація, як і інші подібні роботи, не позбавлена певних недоліків, особливо враховуючи комплексність і масштабність дослідження. Деякі із сформульованих висновків, пропозицій та рекомендацій є дискусійними або такими, що потребують додаткового пояснення:

1. У дослідженні акцентовано увагу на необхідності термінологічної узгодженості таких категорій як «інститут», «інституція», «інституційний механізм», «забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» як окремо, так і у їх поєднанні (с. 33). Проте, авторка лише окреслює загальні ознаки кожного поняття, не розкриваючи сутність їх співвідношення. У зв'язку з цим, виникає необхідність визначення авторської позиції щодо співвідношення цих категорій.

2. Здійснено детальну характеристику місця і значення органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, однак відкритим залишилось питання про потенційні стратегії подолання системних перешкод і забезпечення ефективної територіальної, організаційної та інформаційної доступності адміністративних, соціальних послуг для ВПО у приймаючих громадах. Тому потребує обґрунтування позиція з цього питання під час публічного захисту.

3. Авторка принагідно зауважує, що однією з проблем функціонування Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб є відсутність веб-порталу, на якому було б розміщено інформацію щодо його діяльності, звіти тощо (с. 123). Потребує додаткового пояснення: яким чином ця проблема може бути вирішена в умовах воєнного стану та кібератак на інтернет-ресурси органів публічної влади?

4. Зроблено висновок про те, що участь внутрішньо переміщених осіб у локальній демократії через використання її партисипативних форм сприяє вирішенню органами місцевого самоврядування значущих для внутрішньо

переміщених осіб проблем (с. 157). Проте більшість цих форм локальної демократії є обмеженими в умовах воєнного стану. Відповідно потребує обґрунтування положення про вплив цих обмежень на забезпечення політичного представництва внутрішньо переміщених осіб на місцевому рівні та їхню інтеграцію до системи локальної демократії.

5. У межах дослідження інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб авторкою наголошено, що для окремих внутрішньо переміщених осіб існує проблема «подвійної соціальної вразливості» (с. 184). У зв'язку з цим виникає питання: яким чином інститути громадянського суспільства можуть взаємодіяти з внутрішньо переміщеними особами, які відносяться до цієї категорії, з метою підвищення їхньої соціальної підтримки та впливу на урядову політику у цій сфері?

Однак, висловлені зауваження, першочергово, визначають складність обраної авторкою теми і не мають суттєвого впливу на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Н.Е. Кошляк, тим більше, якщо мати на увазі фундаментальність проблематики, масштабність завдань, які поставила перед собою здобувачка.

Таким чином, вивчення дисертаційного дослідження та публікацій авторки свідчить про оригінальний підхід і нові науково обґрунтовані результати, що збагачують зміст концептуальних положень у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Дисертація містить результати власних досліджень, а використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела. Робота відповідає вимогам, встановленим у наказі Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017 року № 40 (зі змінами).

Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам.

Дисертаційне дослідження Кошляк Наталії Едуардівни «Інституційний механізм забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: теоретико-правова характеристика», свідчить про те, що робота виконана на відповідному теоретичному і методологічному рівні, відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її авторка – Кошляк Наталія Едуардівна за результатами прилюдного захисту дисертації заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент –

**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного авіаційного університету**

Наталія КАМІНСЬКА

Підпис Наталії Камінської свідчує
Вчений секретар
Національного авіаційного університету

Микола ЛЕГЕНЬКИЙ